

Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. [2^e dr.]. Amsterdam: Bert Bakker, 2006. – 792 pp. ISBN 90 351 2945 8.

In 1995 nam ik deel aan de ‘Winterschool’ van de Onderzoeksschool Literatuurwetenschap die dat jaar onder het motto ‘Veertig jaar na Knudelder’ stond. De twee readers waarin artikelen over en rond de literatuurgeschiedenissen waren gebundeld telden 224 pagina’s, bijna de omvang van een literatuurgeschiedenis. Terwijl in sommige landen de ene literatuurgeschiedenis na de andere verschijnt, worden er in Nederland en Vlaanderen eerst talrijke artikelen over literatuurgeschiedenissen gepubliceerd. Dat er meer óver wordt geschreven dan dat ze zelf worden geschreven, ligt vermoedelijk aan de geringe omvang van het taalgebied en het overeenkomstig kleine afzetgebied voor literatuurgeschiedenissen. De eisen zijn hoog en de belangen zijn groot want een literatuurgeschiedenis is kennelijk niet meer het werk van één enkele hoogleraar Nederlands die zijn visie op een bepaalde periode publiceert. Een literatuurgeschiedenis is het werk van een generatie hoogleraren geworden. Arie Jan Gelderblom en Anne Marie Musschoot schreven een aantal jaren geleden dat er rond de negen auteurs van deze nieuwe reeks ‘vier groepen van samen zesentwintig adviseurs’ zitten. Gezien het geringe aantal hoogleraren en docenten Nederlandse letterkunde in Nederland en Vlaanderen is Brems’ *Altijd weer vogels die nesten beginnen* een literatuurgeschiedenis van dé neerlandistiek, een canon. De indruk wordt bevestigd door Musschoots reactie na de kritiek op het ontbreken van enkele schrijvers. Ze liet weten dat ze in de volgende druk zeker worden opgenomen.

Misschien zijn de verwachtingen die aan een literatuurgeschiedenis over de periode na de Twee-

de Wereldoorlog worden gesteld zo hoog en zo talrijk omdat die tevens deel van de persoonlijke geschiedenis van de auteurs en de lezers is. Bovendien is het moeilijk om lijnen te trekken door de hedendaagse literatuur die nog volop in ontwikkeling is. Er is ook wel beweerd dat literatuurgeschiedenissen overbodig zijn. Ik vind dat er veel te weinig overzichten verschijnen. Vooral literatuurgeschiedenissen die zich weinig aantrekken van nationale grenzen zijn zeldzaam. Dat is het verschil tussen bijvoorbeeld de mediëvisten en moderne letterkundigen, tussen Van Oostroms *Stemmen op schrift* en Brems’ *Altijd weer vogels die nesten beginnen*. Voor de eerstgenoemde spelen nationale grenzen nauwelijks een rol, voor veel moderne letterkundigen daarentegen wel. Dat heeft vanzelfsprekend te maken met de wijze waarop teksten vroeger en nu functioneerden, maar het is opvallend dat in het huidige grenzenloze Europa de behoefte aan kleinschaligheid en regionalisme steeds meer toeneemt. In sommige artikelen en overzichtswerken wordt de indruk gewekt dat de Nederlandse literatuur zich op een planeet ver buiten de rest van de wereld ontwikkelt, waar heel af en toe eens berichten van andere planeten doordringen. Wat mij in de literatuurgeschiedenis van Brems interesseert, is zijn beschrijving van de relatie tussen de Nederlandstalige en niet-Nederlandstalige literatuur, kortom: of hij een aanhanger is van die planetentheorie of juist niet. Maar voor ik daar op inga, wil ik eerst een paar opmerkingen over Brems’ literatuurgeschiedenis maken.

I Ordening

Een literatuurgeschiedenis is een poging om orde aan te brengen in... ja, waarin eigenlijk? Vooruitgang is in de literatuur niet vast te stellen, dus gaat het om de ordening van materiaal van en over schrijvers. En om de schijn van ontwikkeling te vermijden, maakt Brems een indeling op basis van jaartallen. Materiaal betekent in Brems’ literatuurgeschiedenis primaire literatuur, recensies, artikelen, uitgeverijen, manifesten, tijdschriften, subsidieorganen, kortom: bijna alle elementen uit het literaire veld. Doordat de structuur van dat veld nog duidelijk door Brems’ tekst heen schemert, lijkt het alsof hij een lijstje heeft afgewerkt: eerst de prozaschrijvers uit Nederland, daarna de prozaschrijvers uit Vlaanderen. Vervolgens prozaschrijvers uit Nederland en dan prozaschrijvers uit Vlaanderen. Dezelfde indeling is er voor dichters en dichtersessen. Daarna volgen schrijvers en schrijfsters van jeugdboeken uit beide landen. Ten slotte zijn er nog schrijvers en schrijfsters in en uit de koloniën, in en uit Suriname en van en op de An-

tillen. Sekse en nationaliteit (geboortegrond) zijn twee belangrijke constanten in zijn overzicht, biografische gegevens ontbreken grotendeels.

Kortom: Brems schrijft vooral over de wijze waarop literatuur functioneert, vat de inhoud van literaire werken samen en beschrijft de receptie. Dat zijn literatuurgeschiedenis geen leesboek maar een naslagwerk is, blijkt niet alleen uit de structuur maar ook uit de grote hoeveelheid namen en tijdschriften. Positief is dat er veel te ontdekken valt: voor Nederlanders bijvoorbeeld de rol van Walravens en het tijdschrift *Tijd en Mens*, voor Vlamingen die van Rodenko. Een nadeel is dat filosofische ideeën of esthetische opvattingen die in literatuur tot uitdrukking komen en waarmee verbanden tussen literaire werken kunnen worden gelegd, nauwelijks te vinden zijn. Brems lost dat niet overtuigend op door te kiezen voor de twee polen ethische en esthetische literatuur. Ik geef een voorbeeld. Over het existentialisme betoogt Brems weliswaar dat het 'van zijn engste tot zijn ruimste betekenis [...] in het eerste decennium na de oorlog het referentiekader [was] waarbinnen of waartegen gedacht, geschreven en gelezen werd [...]' (p. 57) maar afgezien van een paar namen en trefwoorden blijft de inhoud vaag. Ook Brems' stijl maakt het lezen stroef. Soms zijn de formuleringen ongelukkig zoals bij de beschrijving van Vestdijks *Pastorale 1943* waarin de personages volgens Brems 'het hele spectrum van houdingen tijdens de oorlog [vertegenwoordigen]: verzetslieden, spionnen, onderduikers, joden, NSB'ers, Duitsers, profiteurs, meelopers en onverschilligen [...]' (p. 68). Maar vooral Brems vaagheid maakt het lezen vermoeiend. In het volgende voorbeeld zou je willen dat hij preciezer was: 'Enige tijd waren sommige onderzoekers in de ban van een neomarxistische literatuuropvatting, geïnspireerd op Walter Benjamin van de Frankfurter Schule. Meer in het algemeen was er een zekere belangstelling voor literatuursociologie' (p. 270; cursivering J.G.). Verder is Brems buitengewoon voorzichtig: alles heeft twee kanten en er is niets nieuws onder de zon.

Maar halverwege het boek begint het langzaam te veranderen. Ik ben dan inmiddels aangekomen bij het eind van de jaren zeventig. Waar ligt dat aan? Mogelijke verklaringen: Brems begint vanaf die periode zelf over literatuur te publiceren en komt op vertrouwd terrein. De discussies worden levendiger door de inmenging van academici (Anbeek, Goedegebuure) en de invloed uit het buitenland wordt groter en zichtbaar in tijdschriften als *Raster*, *De Revisor*, *Yang* en het *Nieuw Wereldtijdschrift*. Maar misschien ben ik ook aandachtiger gaan lezen omdat ik in die periode zelf belangstelling voor literatuur heb gekregen. Ten slotte zijn er weinig overzich-

ten over de laatste decennia en is het interessant om te zien welke lijnen Brems trekt. In elk geval wordt de structuur van Brems' overzicht losser waardoor literaire werken van mannen en vrouwen soms samen worden behandeld, en Vlaanderen en Nederland niet meer strikt worden gescheiden. Het naslagwerk schuift op in de richting van een verhaal. En het wordt een informatief en goed verhaal. Dat geldt bijvoorbeeld voor de wijze waarop Brems de recente poëzie in Nederland en Vlaanderen beschrijft, de aandacht die hij besteedt aan de uitgeverwereld, de democratisering van literatuur en de daaruit voortvloeiende discussie over hoge en lage literatuur. Maar hij blijft heel voorzichtig.

2 Vijftigers en postmodernisme

Wie er als Brems van uitgaat dat Nederlandstalige auteurs alleen maar Nederlandstalige werken lezen, kan schrijven dat Monika van Paemels roman *De vermaledijde vaders* in de traditie staat van het werk van Buysse, Walschap, Boon en Claus. Maar wat doe je als de auteur zichzelf in een andere traditie plaatst? Neem bijvoorbeeld Daisne die *De trap van steen en wolven* zelf in de traditie van E.T.A. Hoffmann en R.L. Stevenson situeert. Brems geeft Daisnes mening weer maar blijft binnen het Nederlandse taalgebied en ziet eerder verwantschap met Blamans *Eenzaam avontuur* (p. 167). Maar het omgekeerde komt vreemd genoeg ook voor: wat de naoorlogse roman betreft verwijt Brems schrijvers dat ze onvoldoende kennis nemen van de nieuwe ontwikkelingen in het buitenland: 'Ondanks talrijke buitenlandse voorbeelden van experimenten met het genre, die de meeste schrijvers en critici in de Nederlanden geenszins onbekend waren, bleef het denken over de vorm van de roman tot op het eind van de jaren vijftig zeer behoudend' (p. 188).

Om duidelijk te maken op welke wijze Brems met de buitenlandse literatuur omgaat en een opsomming te vermijden, richt ik me op twee fundamentele en invloedrijke vernieuwingen in de Nederlandstalige literatuur. Het betreft de Vijftigers en het postmodernisme. Brems geeft tevens aan dat er in beide perioden ook sprake is een 'inhaalslag' bij de neerlandici. Gezien de ingrijpende veranderingen gaat het feitelijk om paradigmawisselingen.

Volgens Kouwenaar hadden de Vijftigers in het Nederlandse taalgebied geen 'voorgeschiedenis'. Vervolgens benadrukt hij, net als Vinkenoog voor hem, 'de band met buitenlandse, en dus gezaghebbende, verwanten [...]' (p. 119). Brems betoogt dat het beide auteurs om status en unic-

teit in het Nederlandse taalgebied gaat. Hij wil ze in de traditie van Gezelle en Gorter plaatsen. Wie naar gerenommeerde buitenlandse auteurs verwijst, schrijft hij, verhoogt zijn eigen status. Dan citeert Brems Rodenko die eveneens van opvatting was dat de Vijftigers in een internationale traditie staan. Weer is Brems daar niet positief over: 'Een dergelijke stamboom moest natuurlijk de poëzie van de Vijftigers status verlenen: zij krijgen hier niet alleen een plaats binnen de grote internationale stroom van de avant-garde, maar worden er zelfs in zekere mate de bekroning en synthese van' (p. 119). Toch blijkt uit zijn literatuurgeschiedenis dat vrijwel elke nieuwe beweging zich op buitenlandse voorbeelden beroept of zichzelf in een internationale traditie plaatst. Dat geldt bijvoorbeeld voor *De Nieuwe Stijl*, die zich als 'werk van de internationale avant-garde' presenteert, of de invloed van buitenlandse feministische theoretici op het Nederlandse feminisme. Maar nergens is Brems daar zo negatief over als bij de Vijftigers. Dat weerhoudt hem er overigens niet van om meer dan vijfhonderd pagina's verder te schrijven dat er samenhang is tussen 'de poëzie van de Vijftigers en de Europese avant-garde van de eerste helft van de twintigste eeuw [...]' (p. 663).

De tweede paradigmawisseling heeft plaats rond het postmodernisme. Over de 'intellectuele elite' die zich op buitenlandse voorbeelden beroept, is Brems negatief: 'Later in dit decennium bleken af en toe voor de intellectuele elite ook de aura van geleerdheid en de bijbehorende prestigieuze namen van internationale coryfeeën als Derrida, Lyotard, Baudrillard, Lacan, Deleuze en De Man bruikbare middelen om postmodernisme voor zich op te eisen en het eigen statusverlies te herstellen' (p. 511). Namen noemt hij niet. Enerzijds verwijst hij academici dat zij later dan in het buitenland gebruikmaken van nieuwe theorieën, maar als zij het wel doen veroordeelt hij dat door het begrip 'statusverlies' te gebruiken. Opmerkelijk is dat Brems de wijze waarop Stefan Hertmans zich in zijn essays presenteert wel overneemt. 'Zijn eerste bundels', betoogt Brems, 'staan in de traditie van het Duitse expressionisme van Trakl en Benn, zijn uiterst gecomprimeerd en zijn daardoor moeilijk toegankelijk' (p. 526). Niet het feit dat hij van Trakl een Duitser maakt is opvallend maar dat hij het begrip statusverhogend, anders dan bij de Vijftigers, nu wel achterwege laat. De historische roman is een ander genre dat in deze periode vaak wordt beoefend. Het is een internationaal verschijnsel schrijft Brems en komt nu zelf met namen van auteurs als Eco, Süskind, Palliser en Ackroyd (p. 560).

3 Concept "Nederlandse" literatuur'

Brems standpunt over de relatie tussen de Nederlandstalige literatuur en het buitenland is onduidelijk. Dat blijkt in het bijzonder uit de veranderingen die Brems beschrijft rond 1995. Allereerst de relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika en ten tweede het besef dat er een multiculturele maatschappij is ontstaan en het concept cultuur begint te wankelen.

Doordat hij een literatuurgeschiedenis schrijft die gebaseerd is op een gemeenschappelijke taal, komt hij tot de volgende uitspraak: 'Voor de Nederlandse literatuur was die nauwere band met de Afrikaanse letterkunde [na 1995] een van de factoren die bijdroegen tot toenemende internationale openheid en diversiteit. 1995 was immers ook het jaar waarin in Nederland de doorbraak van schrijvers van allochtone afkomst goed zichtbaar werd' (p. 604). Moet je hieruit inderdaad concluderen dat schrijvers die in het Nederlands schrijven, ook alleen literaire werken lezen die in het Nederlands zijn geschreven? Nee, want vijftig pagina's verder schrijft hij dat de invloed van de buitenlandse literatuur op de Nederlandstalige van oudsher heel groot is.

Na 1995 vervagen volgens Brems de grenzen tussen de kunsten en binnen die kunsten – al is niet iedereen het daarmee eens – tussen populaire en elitaire kunst. Hij schrijft dat in de multiculturele samenleving, die eveneens in die tijd ontstaat, ook het "concept "Nederlandse" literatuur meer dan ooit aan herziening toe" is (p. 606). Hij stelt de vraag of ze misschien 'een fictieve constructie' is, 'die alleen nog in stand wordt gehouden door subsidies, literaire prijzen, vakgroepen Nederlands aan de universiteiten en een geschiedenis van de Nederlandse literatuur' (p. 665). Zijn antwoord is in eerste instantie ontkennend maar vervolgens schrijft hij: 'Al is dat misschien ten dele wel het geval, daar staat tegenover dat er ook in het begin van de eenentwintigste eeuw wel degelijk nog een Nederlandse, c.q. Vlaamse literatuur bestaat, die mede bepaald wordt door haar eigen geschiedenis en die inspeelt op de cultuur en samenleving van Nederland en Vlaanderen' (p. 665). De allerlaatste alinea van het boek is het interessantst: daar citeert Brems Odile Heynders' uitspraak dat 'de Nederlandse literatuur' al lang niet meer bestaat. Een dubieuze uitspraak, betoogt hij, even dubieus als het begrip 'nationale identiteit'. Het is vreemd dat een auteur van een literatuurgeschiedenis die op een nationale taal gebaseerd is – al wordt die in anderhalve staat gesproken – en die, ten tweede, argwanend staat tegenover de invloed van buitenlandse literatuur op de Nederlandstalige het begrip 'nationale identiteit' 'dubieus' noemt. Het lijkt me

dat het de basis van deze literatuurgeschiedenis is en hij het begrip daarom zou moeten verdedigen. Verder verdienen Heynders' woorden meer aandacht dan ze bij Brems krijgen en had hij juist hier meer over de context moeten schrijven waarin zij die uitspraak heeft gedaan.

4 Wat nu?

Ik vind niet dat Brems een verkeerde literatuurgeschiedenis heeft geschreven. Ik wil nog eens benadrukken dat het een uitstekend naslagwerk is waar docenten en studenten hun voordeel mee kunnen doen. Toch wil ik er een paar kanttekeningen bij plaatsen. Allereerst bij het concept. De voorzichtigheid en de vaagheid zijn misschien het gevolg van de discussies tussen auteur en adviseurs die er allemaal naar streven hun eigen voorkeuren en literatuuropvatting in de literatuurgeschiedenis terug te vinden. Het resultaat is de grootste gemene deler van de neerlandistiek. Bij de behandeling van de facetten van het literaire veld ontbreekt verder een expliciet overzicht van de neerlandistiek zelf. De academische literatuurkritiek, de paradigmawisselingen en aandachtsvelden binnen de neerlandistiek hebben uiteindelijk tot deze literatuurgeschiedenis geleid. Ten slotte vind ik, zoals ik duidelijk heb gemaakt, Brems' omgang met de buitenlandse literatuur niet overtuigend. Wat deze literatuurgeschiedenis vooral duidelijk maakt, is dat het moeilijk is om Nederlandstalige literatuur los van de buitenlandse ontwikkelingen te beschrijven. Brems' argwanende houding tegenover het buitenland lijkt me symptomatisch voor de huidige crisis van de neerlandistiek, de paradigmawisseling, waarover ik het eerder had. Ondanks de soms verbeterde gevoerde discussies is het een vrolijke crisis, vol kansen en mogelijkheden die soms al worden benut. Natuurlijk kan de neerlandistiek zich niets aantrekken van de veranderingen en zich als voorheen alleen met Nederlandstalige literatuur bezighouden, los van de wereld eromheen. Dan blijft het een domein voor navelstaarders. Vervolgens kan ze, zoals al gebeurt, het begrip literatuur vervangen door cultuur. Beide mogelijkheden gaan mij niet ver genoeg omdat de Nederlandse literatuur en cultuur in een vacuüm blijven.

Er moeten meer literatuurgeschiedenissen komen, schreef ik eerder. Ik pleit voor een derde mogelijkheid, voor een neerlandistiek waar de plaats van Nederlandstalige schrijvers en literaire werken een prominente plaats krijgt in een Europese context. Het Nederlandse taalgebied is geen eiland. Veel ontwikkelingen in de literatuur worden beïn-

vloed door of verlopen parallel met soortgelijke ontwikkelingen in het buitenland, zoals af en toe ook uit Brems' literatuurgeschiedenis blijkt.

Ergens in Brems' literatuurgeschiedenis valt het begrip 'Nomadische intellectuelen' waarmee kenmerken als interdisciplinariteit en internationale literatuur worden verbonden. Neerlandici zouden wat mij betreft wat meer in het buitenland mogen rondtrekken – met Nederlandstalige literatuur in hun bagage en verder met veel lege tassen die ze onderweg kunnen vullen.

Jaap Grave